

9. Այլ ասեմ՝ եւ սպասուածսն՝ որոց վասն Աստուած, որ կանխագիտան էր հանդերձելոցն, արարած էր զնաւ Եւ ասեմ՝ Բանդի բարերար եռութիւն եւ Աստուած, ոչ կանխադրեալ ասեմնուածութիւնն իւր ծածկեալ մնայլ, եւ ոչ պայցէ ի ծանօթութիւնն ուրաւ: Աստուած որոյ թէպէտ առաջագոյն գիտէր զաստանայէ՝ թէ թիւրեւ իւր զմարդիկ յանցուցանելոց առ ի լուսնկոյր լինելոց հրամանաց նորա, որով միտադմայն վասն անձնիշխանութեան մարդոցն երեւելոյ արար զնաւ Աստուած, զի առաւելութիւն բարերարութեան նորա յայտնի լիցի մարդկան վասն թողութեան տալոյ առաջնոց յանցանաց, զի բնաւ միշտ յայցէ շարն ուր զվան անհնապեղ գտան նաւ մարդիկ եւ հնազանդեան ծառայի արարածոյ, Աստուած, ասեմ, թէ Աստուած, թէպէտ կանխագիտէր թէ պայտիկն ինչ լինելոց է նա, արար զաստանայ զի բարերարութիւնն ջուցանելոց մարդկան, եւ մարդիկ զնորոցն նորա գիտացնեն, եւ զարդի ազգի գործուածն նորա մարդիկ ծանօցեն:

10. Զի թէ չարն չէր հաւատակ կազմայ, ապա զարարին չէր հնար ճանաչել թէ բարի էր: զի յայնժամ բարոյ միայն ինչաժուտ լինեալ եւ ոչ ճանաչէր զբարութիւնն լուսնազօւնի: Այլ եւ մարդն զիւր յանձնիշխանութենէն զի յայնժամ զԲաւայնի միայն հնազանդութեանք գիտէր, նա եւ պիտէ լինէր կատարած ամենայն մարդկան, այնու զի ընտրութիւնն իւրաքանչիւր մարդոյ նոյն լինէր, եւ որ այսօր չարն է՝ զնոյն պարգեւ եւ նա պահպանէր:

(Ըրբանութիւն)

Հ. Գ. Գ.

1 Իմա՝ բարերարութիւն (Wohltat) ինչպէս վարք: 2 Եւ զնէ Բ. Պետր. Ա. 9? «Ի մեռացուն զարձուցանել զբարութիւնն առաւելոց իւրոցն յանցանոցն»։ Նշելի ունի՝ չէր պարգեւն Հոգւմ. Գ. 25 «Ասան թողութեան յառաջագոյն մեղացն գործելոցն»։

3 Զպ. չուսի ինչպէս, զոր բնադիրն եւ իմաստը կը պահանջէ:

Պ Ա Տ Մ Ա Վ Ա Ն

ՀՈՒՆԳԱՐԵՆԵՐՈՅ ՄԱՐԹԵՔՆԵՐԵՆ (ԿԵՐԼՈ ՀՅՈՒՆԵՐԵՆ) Ի ԳԻՐ ԵՒ Ի ՊՅՈՑԿԵՐՈՅ

Մեր Օգոստոսի թուոյն մէջ վերին հայեցուած կ'ըլլին բառենի մը վրայ, որ մասնաւոր կերպով մարանիւսանիոյ Կերլա հայաթաղքով կը զբաղի:

Դարձընէնք մտադրութիւնսն ի մերձուտ այս հետաքրքրական մասնին վրայ:

Դրանսիլուանիոյ Հայերը — կ'ըսէ մասնաւորապէս իր նախերգանքն մէջ — հայ աշխարհի առաջին գերդաստաններէն սերած են: Մեր նախնիքը Անի քաղաքն բնակիչներէն են: — Արեւելքին այս նշանաւոր ազգը՝ սփռեց քաղաքականութիւնը, ծաղկեցուց գիտութիւնը, երեւելի ըրաւ իր մասնաւոր գրութիւնը, տածեց արեւաստները եւ հետո՛ւ երկիրներ տարաւ իր ծաղկեալ առուտուրը . . .

Ղրիմ թերակղզին գնացին, որ նոյն միջոցին չեմովպուցն էր: Հոս քանի մը գաղթականութիւն հաստատեցին եւ հետեւոր գաւառներու հետ առուտուր սկսան ընելու: Մականց հոն ալ իրենց հանգիստ չուրէն: Ուստի սակից լծհասաւ անցնելու հարկադրեցան: Լծհաց թագաւորը սիրով ընդունեցաւ օտարականներն ու իրենց այլեւայլ ազատութիւններ շնորհեց: Բայց գրգռուած պատերազմներու պատճառաւ ասկէ եւ իջելու ստիպուեցան, ու գնացին Մոլդաւիա ուր Եօթը քաղաք հիմնեցին: Ի սկզբան բաներն իշխանները չպատմուելու տանջանքներով չարչարեցին զիրենք, որ լեզուներն, սովորութիւններն ու կրօններն թողուցին: Մեր պապերն աւելի սիրով երկիրը թողուցին, քան թէ իրենց կրօնը: Այսք դէպ ի Արեւմուտք գնացին եւ Դրանսիլուանիոյ լեռանց մէջ քաշուեցան: Ասկից՝ Միջպէղ Աբաֆի իշխանը զերենք 1672ին Դրանսիլուանիա հրաւիրեց:

Մեր նախնիք 1239ին ելան Անիէն, ուստի եւ 433 տարի բնակեցան Ղրիմ, Լծհասաւ ու Մոլդաւիա: Սոչափ ժամանակի մէջ՝ չորս անգամ ստիպուեցան թողուլ իրենց կալաւածները, իրենց աները ու նոյն իսկ իրենց չարածարկ ստացուածներուն մէկ մասը՝ մինչեւ որ ստուընին Դրանսիլուանիա դրին: Եւ զարմանալին ան է, որ մինչեւեւ այս երկիրը գաղ-

Թող օտար ազգերը ձրի երկիրներ տեղեր ու կայուածներ ընդունեցան, մեր նախնիքը՝ սուղ ստրկով գնեցին այն երկիրներն, ուր իրենց քաղաքներն ու տները շինեցին: Այսպէս օրինակի ազգաւ այն կտոր մ'երկրին համար, ուր որ Հայաքաղաքը հիմնուեցաւ՝ — ՀՀասկընայով հոս, տէրութենէն գնած՝ կալուածները — 12.000 ֆիորին վճարեցին:

Իմաստուն իշխանը շուտ համոզուեցաւ թէ շատ օգտակար տարր մը վատըրկեցաւ երկրը՝ ներս գալով Հայոց ձեռքը. որոնք իրենց բնածին սուր կարողութենէն զատ, ստացուածք ու գործունէութիւն բերին Գրանսիլուանիս: Աժօ որովհետեւ Հայք, որ առեւտրական յաւրաքերութեան մէջ էին Արեւելքի հետ, դեպ ի Արեւմուտք՝ Ալեքսանդրի, Լայպցիկի, Ցանցիկի հետ փաճառականութիւն մոցուցին Գրանսիլուանիս: Այն կողմէն իրենց քաղաքներուն մէջ՝ այն միջոցին շատ փառաւոր առեւտրայի նիւթով մը բազմամեծ զործարաններ կանգնեցին: Այս գործարաններուն մէջ կը շինուէր կարմիր ու սեւ սեղ, ուսկից հունգարացի ազնուականք կը շինէին իրենց փողկնները: Բայց Սաքսոնք ու Սլոգոյները գէշ աշքով նայեցան որ Հայերուն բաներն այնպէս աղէկ կ'երթայ: Ուստի տէրութեան խորհրդանոցին մէջ ամէն բան ըրին, որ իրենց նախանորդները — Հայերը — չառնուին տէրութեան մէջ իրեն աւերելածին: Իրենց փափաքը յաղորդեցաւ. որովհետեւ Հայերը՝ հազիւ 168 տարի ետքն ընդունուեցան երկրին անդրէնածին բնակիչներուն կարգը:

Ազգայնոց մէջ վարձակալ երկրագործ գեղացի մարդ ամենեւին չկար: Անոր համար ան որ քահանայ կամ բժիշկ չէր՝ իրեն վաճառական իր ստացուածքն աճեցուց: Հայոց՝ սեկի գործարաններուն մէջ — որոնք դեռ ասիկ իբր 30 տարի յառաջ մեծ ժողովեամբ կը գործէին — ըստ մեծի մասին այնպիսիներ կը բանէին, որ ազգաւ հայ չէին: Երկրին օրինաց համեմատ՝ այն տեղերէն դուրս, ուր իրենք կը բնակէին՝ մշտնջենապէս երկիր գնել չէին կրնար, հապա այն երկիրները միայն գրաւով կամ վարձու կրնային բռնել: Այս է պատճառն, որ անցած դարուն մէջ եւ այս դարուն սկիզբները արջառի առուստուր ընող Հայերը՝ վարձու կը բռնէին Հունգարիոյ մէջ ընդարձակ տարածութիւն ունեցող դաշտավայրեր (puszta):

Երբ Եւգինէոս Սաւոյացին հարաւային Հունգարիայէն թշնամին վճռեց, այս եր-

կրաւածին ըստ մեծի մասին առանց բնակութեան մնաց: Գետինն անչափելի տարածութեամբ ձախիւնով պատած էր՝ հեղեղներուն պատճառաւ: Հոս միայն եղէգ, քնիւն եւ եղեգնախոտ կը բուսներ: Այս երկիրներէն գնելու հրաման կար որեւէ մարդու. արժան կը տրուէր. բայց պէտք չէր մէկու մը: Սակայն ի՞նչ կ'ընէր... պէտք էր Հայոց: Այն միջոցին գաղթեցին Կերլա հայաքաղաքէն այս կողմերը Գարաշնի, Կորովէ, Ցանիէլ, Եագապֆի . . . Նիլաւաքերուպոլսէն՝ Գիշ, Վրդան Խիգուց . . . Ճուրճովէն՝ Դովագ, Չարան, Լազար . . . գերդաստանները. եւ իրենց հոս ընդարձակ տեղեր գնեցին: Ատր վրայ լեցընելու սկսան այն տեղերը: Մնացական թուրքեր, առուակներ շինեցին. զանոնք հերկեցին ցանեցին . . . Հիմակ այս գետինները Հունգարիոյ ամենէն պտղաբեր տեղերն են: — Այս կողմ Հայերը՝ Հունգարիոյ եւ Գրանսիլուանիոյ ազգայնոց մէջէն ամենէն հարուստներն են:

* * *

Մատենագիրն այս ներածութենէ ետեւ կ'անցնի Հայաքաղաքին սկզբնաղբունը, ու այսպէս կ'ըսէ. Գիտականք շատ ժամանակ է վեր կը տարակուսին թէ արեգքը հարողա անունը, որուն վրայ Բայդինէրի կոչուած տախտակը յիշատակութիւն կ'ընէ, Գլուսթի թէ Հայաքաղաքի կը պատկանի: — Թէ իրօք հարողա հիմնական տեղերէն տեղն է թէ չէ, ինչիդ պիտի մնայ: Բայց այն ստոյգ է, որ Հայաքաղաքին հիւսիսային մասին վրայ հռոմէական գաղթականութիւն մը կար: Այս կը ցուցնեն հին ու նոր ժամանակն եղած պեղումները, որոնք շատ բան երեւան հանեցին: Գտնուած գերեզմանաքարերուն, անօթներուն, պղնձէ ու արծաթէ դրամներուն, կիսաքանդակներուն, քարէ ու պղնձէ արձանիկներուն թիւն երեսունէն աւելի է:

Կերլայի գլեակը հիմակ տէրութեան բանն է: Հին ատենները հոր գլեակ (Aix nova) կը կոչուէր, որ Մարդնուցցի կարգիւրալը շինելու ատեւ է ջամրչ գետին արեւեկան եզերքը: Շէնքին ճակտին վրայ հիմակ ալ ընթեռնի է յաջորդ յիշատակարանը: Paulo Bank ungaro de comitatu Batsiensis procurante hoc opus coeptum et perfectum est 1540. Այսինքն՝ « Պաշ գաւառէն սերած Պաւլոս Պանգ հունգարացի պերակացութեամբ սկսուեցաւ այս շէնքը եւ աւարտեցաւ 1540ին ».

Ընդարձակ տեղեկութիւն կը տրուի գլեակին վաղեմի ինչպէս նաեւ հիմնական վիճակին

վրայ: Թէ ինչ մեծամեծներ բանտարկուեցան այլեւայլ տոնն այս սերդը. — դաւաճանու թիւններն, սպանու թիւններն ու գլխատուներն որ եղան այս տեղ, եւ այլն: Թէ առ այժմ 674 ծանր բանտարկեալ կայ հոս: Թէ շատ անգամ նորոգուեցաւ ու ժամանակ ժամանակ ընդարձակուեցաւ. թէ կարդինալին ընդարձակ արդարաւենի գտաւ, որ Տիմակ ուղղափառ եկեղեցի է՝ ունին միացեալ ինչպէս նաեւ չմիացեալ Եղիշը, Նորոգականք ու Հրեայք արժթատեղիներ: Թէ ցորեկ տոնն ամենեւին բանտարկեալ մը պարապ չի կենար, Հայապ իւրաքանչիւրը մէյ մէկ աւրուեստածիւղի մը որդուած է գործելու համար եւ այլն:

Բերդին ստորագրութեամբն մատենին առաջին մասը կը լնայ:

* * *

Մատենին երկրորդ մասն այս տիտղոսն ունի. «Հայաքաղքին անցեալը», ու կը սկսի քաղքին հիմնարկութեան պատմութեամբը: — Ասոր նայելով՝ Դրանսիլուանի գաղթող ազգայնոց մեծագոյն մասը ճուրճով (Gyergyó Szt. Miklos) ու փոքրագոյն մասը՝ Չիք — Սիրվիզ գաղթած է: Ընդ հակառակն ազնուականք Մինաս եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբն քահանայից բազմութեամբ եւ պաշտօնատեարց խմբով մը Պիտրից քաղաքը գնացած եւ հոն իրենց բնակութիւն դրած են:՝ Մինաս հռոմէականութեան դարձած. եւ քիչ մը ետքը վախճանեցաւ: Իր մեծանուն յաջորդը՝ Աբսենտիոս Վրզաբան 1700ին Լեւորդոս կայսրմէն հրաման ընդունեցաւ, որ Կերլա գղեկին քովերը Հայաքաղաքը շինէ:՝

1 Para maxima in sede Gyergyó pago Szt. Miklos substitit, minor in sedis superioris Csik, pago Szepviz dicto constitit. Para nobilitatis praerogativa praecellens, non ab Episcopo sejuncta, cum Clero, officialibus et Laicis Bistricii gratiosa in Transilvaniae finibus ad septemtrionem sita urbicula concederetur. Episcopo nomen Minas hospitia ipsis praetio conducta concedebantur. Hist. domus.

2 Այս երկրին մէջ Աբսենտիոս, Հայոց օճեալ եպիսկոպոս, Փառաւոր Վրճաբան ազգէ, Դաւով մեծ Հռոմա քաղքէ, Քաղեց Հայ ազգիս մօտեն պահ եւ գրեց մեզ գետին կերպով. Որ շինվեցար արտաքին Հայոց քաղաք տան ստակալի. Ուրուի ձեզվեց հոս քո հիմնա փայ եղան համ արմենիցաւ. Հայոց քաղաք անվանվեցար եւ սուրբ Վրճաբան օմեցար: 2ըզար հոս հիմ արեւ. երեւն չեմունանք արարողութեան թողար գհեմեմիկոսութիւն Արիբ ըլլէ զամբասութիւն:

Գապրուշեան, «Գաւառաւայ Է...», էջ 64:

Քաղաքն, որ Սամոշ գետին արեւելեան կողմէ է, հին արձանագրութեանց մէջ Հայաքաղաք (Armenopolis, Armenierstadt) կը կոչուի: Հիմակուան — Szamosújvar — անունը տեղու թեան իրեւ բանտ ծառայող ԱՐՇՈՎԱՆէն ընդունած է: Այս Սամոշուվար անուանակոչութիւնը սկսած է 1838ին: Կերլա (Gerlon, Gyerla, Gerla) գաղթականութիւնը՝ կը ջրլսպատէր Մարդինոցցի գղեկին (այսօրուան Գանտիա արուարձանն), որ ցայսօր ալ վալքաբերէ Gerla կ'անուանուի:

Հայաքաղքին գեղեցիկ յատակագիրը շինած է հայազգի երկրաչափն Ալէքսա, զոր Վրզաբան իրեն հետ Հռոմէն բերած էր: Քաղքին հիմնաքարը 1700ին դրին: Առաջին հիմնագիրը այն Հայերն էին, որոնք Պիտրիցէն, ճուրճովէն, Սիրվիզէն, Ֆիլիպսուէն, Կեօրիկիւնէն, Բե-դէլէնէն, Պարօշէն ու Վիցէնէն եկած էին: Ամենէն շատուր՝ Պիտրիցէն էին: — Ճուրճովէն, Սիրվիզէն, Բեդէլէնէն եկած գերդաստաններն ընդհանուր անուանակոչութեամբ մը՝ ճուրճովի, սիրվիցի, բեդէլացի կ'անուանուէին, որ հետգհեաէ մականուններ եղան:

Այն անշն որուն վրայ յետոյ գեղեցիկ ու կանոնաւորեալ քաղաք մը շինուեցաւ, տեղու թեանէն գնեցին մեր պագերը: Ետքէն այս երկիրը հաւասար կտրմեցու բաժնուեցաւ. եւ իւրաքանչիւր գերդաստան գնեց իրեն համար յարմար տեղ մը: Գերդաստաններէն ոմանք երկրին գինն անմիջապէս իրական դրամով վճարեցին. ուրիշներն՝ պարտքերն իրեն հատուցին: Բայց այսօր ալ կան պիպիսի տեղեր, որ դեռ վճարուած չեն: Ամէն մէկ տեղ հարկը ֆիրին էր: Իւրաքանչիւր փողոց ունէր յատուկ հարկակալ մը (taxae collector): Ասոնց գործքն էր՝ պահանջները ժողովել եւ քաղքին գանձակետութեան մատուցանել:

Ամէն մէկ գերդաստան, իր տան հետ պարտիզի եւ բաց ասէկ մըրացանքին եւ այլաւ տեղ մ'ալ ընդունեցաւ ի գործածութիւն: Այդիները ետքէն փճացուցին եւ սկսան իբրեւ արօտատեղի գործածել:՝ — Մեր պագերը գիտէին, որ այս նորաշէն քաղաքն ժամանակաւ շատ յաճախորդ ունեցող դուրաւաճառի տեղ մը պիտի ըլլայ. անոր համար քաղքին պարտեղներուն եւ գրախ՝ Դաշտի փողոց, ին երկայնութեամբը անանկ ընդարձակ վաճառանոց մը շինեցին՝ որ — մեծութեան կողմանէ — Դրան-

1 Եղալեղեան վար արկիւնք, օր ամբը կով մը բերնիք:

սիւռանից մէջ Պիտրիցիոնէն ետքը՝ առաջինն է։ Աշխարհք տեսնող Հայերը գեղեցիկ տեղ մը ընտրեցին իրենց քաղաքը Հիմնելու, որ առողջ ու շքեղ դիրք մ'ունի Սամաշ գետին կից է, եւ ամեն կողմանէ լեռներով շրջապատած։ Իր մօտերը հարուստ անտառներ կան։

Մինչեւ որ քաղաքը շինուեցաւ՝ մեր պապերը Կերլա գեղը բնակեցան։ — Այս հայաքաղքին վրայոք այսպէս կ'ըսէ ժամանակակից օտար իշատակաւան մը։ «Բազմաշաճ բնակիչներն այս հաճոյարար տեղն այնպէս բաժնեցին իրենց մէջ, որ կանոնաւորեալ եւ աղէկ կարգաւորուած քաղաքը՝ իր ընտիր ու գեղեցիկ շէնքերովը քառանկիւնի հրապարակովը, շիտակ փողոցներովը՝ բոլոր իշխանութեան նախանձը գրգռեց։ Իր գեղեցիկ դիրքը տեսութեան արժանի է։ Քարաշէն զարդարուն շէնքերուն ապակեայ պատուհանները փողոցի վրայ կը նային։ Պատուհաններուն լոյսը՝ երկթիւնայ վանդակները կը միմայրենն . . . : Այս՝ վաճառականութեան ամեն ձիւղին մէջ վարժ ազգը իրեն արտաքայ կարգի շատ եղանց նախիրներուն համար լաւ վաճառանոցներ գտաւ գրուի գաւառները։ Հայերը տարուէ տարի այլեւայլ երկիրներ՝ 100.000 կողորեն աւելի դուար կը ծախեն։ Էւ եթէ խափան մը (հիւանդութիւն, պատերազմ, ջրոց ողողում) վատակին առջեւ արգելք մը չի դնէր՝ կ'երթան Հունգարիայի ու Գերմանիայի սահմանեալ երկիրներն ալ։ Ձիտալիս ալ կը հոգայ այս շահ փնտռող քաղքը՝ յիշեալ ապրանքներով։ Հայոց մէջնէն ազնուականները — զորոնք կամ բախտը կամ պատերազմի փառքը եւ կամ արքունեաց մատուցած ահագին գումարն, ըրաւ ազնուական — իրենց վեհ մտածմունքին, ազնուութեան ու բարեգործութեանցը համար, — մեծ մարդիկներ են։ Արեւելեան ասորաց չեն գործածեր, հապա՝ ինչպէս ազնուականաց կը վայելէ՝ հունգարական զգեստ կը հագնին։ Փորձառու եւ շրջահայեաց են։ Պատերազմի մէջ արտաքայ կարգի յանդուգն են, մանաւանդ երբ արագ ու կեղծեալ ասպատակի հարկաւորութիւն կայ։ Հաս սորկի նստաւ իրենց քաղքին ազատութիւնն ու արտօնութիւնները։ Հայք՝ շատ կը սիրեն ձիերը, որոնց մէջնէն լաւ քաղոյներն ու ծանր բեռ տանիլ կրողներն աւելի կ'ընտրեն։ Հաս կը սիրեն բարեկամութիւնը։ Հետզհետէ ընդարձակեալ քաղաքը բանի մ'այնչափ հոգ չտարաւ՝ որչափ անոր որ իր հաւատքին օրէնքներն ամենախիստ կերպով պահէ եւ զայն որ

աստուածային է՝ պատուէ, ու ջերմեանդուութիւնը յառաջադնէ։ Հաս կը յաճախեն ապաշխարութեան խորհրդիկն։՝

Հայաքաղաքը միշտ օգնեց տերութեան՝ երբ ասիկայ իր օգնութեանը կը կարօտէր։ Վկայ է ըսածիս՝ յաջորդ հին յիշատակարանը։

Հապա նի շատ օգնութիւնը. Ձր հասցեցիլէ Հայ ազգը. Ի ժամու մեծ հեծելութեան խնթիքարին սրտէ լըման։ Ժամը՝ օսգով եւ արծրթով, Քաղաքը՝ թանկ ձիաններով. Քաղքըքիքը՝ պարըխատով. Ու շատ անգամ կամ գեր պանով.

Բօլոր երկիր ըզայս գիտէ։ Միթէ հայք շատ չի օգնեցան Ձխնթիքար գերկիր միաբան. Կապրոնքեաճ «Կապրոնքեաճ Է, 144.

Հաս մեծ մարդիկ ընծայեց տերութեան Կերլա հայաքաղաքը։ Ասոնց մէջնէն միայն զանոնք յառաւ կը բերեմ որոնց անունները 1840ին յօրինուած ռոսանաւոր մը կը յիշէ։

Կեցիլին, ու այսօր ալ կան. Զինոր շատք ինտալս ինտալս։ Նայէ Պէշը զԱղա Պալդան խնթիքարին մաճրի Կարդան. Հապա Մալին Բնչ խալընցաւ, Որ ինձներութիւն սորմաւ. Ով այսօր ալ կի ծառայէ Երկրին, գիտնաք ի մեծ սրտէ. Եագօպֆին Գծնիլիարը. Հապա Լասլոն Կորովէցը . . . Հապա ասիսա շատ քահանայք Տեառն Աստուծոյ բարի ծառայք. Որոնք շատ դի կի ծառային Տեառն էգուն մէջ կի բանին. Երկու Զալուշ Գանծոց կա Մալի մը գէր սէգրէգար ա Գանծոց է Պէշիկարտը, Երէօնք Ալէքսանտերը. Քանի բըժիշկ ինտալս ինտալս. Մաճարը, Բէշըր ու կամ Կերլան Անոր մէջ բըրոմամբ կ'աշխատին Օր ըզերկինն արողը բընին . . . Միթէ գաքա բըրէ հայեր չիւն։

«Կապրոնքեաճ Է, էջ 141:

i Hist. domus . . Fratrum Minor . . ad inserendam rerum memoriam inchoata anno Dñi 1775.

Մատենան՝ երկու Աբաֆիներուն եւ Հապապուրկեան-Լիթարինկեան տան կայսերաց՝ Հայաբաղաբայիներուն ցուցրցած լաւագագածութեանը վրայ խօսելով՝ այսպէս կը շարունակէ իր խօսքերը:

Մեր պապերը Աբաֆի Ա. ի ատեն՝ 1672ին՝ եկան Դրանսիոյ Լանիս: Դմատուն իշխանն որ տեսաւ թէ երկիրը շատ ինկած է օտար աւերմանց հետեւութեամբն ու ժողովրդեան նուազելովը, Հայոց ներս գաղթելէն քիչ մը ետքն — 1680 Հոկտ. 26ին — յաջորդ գրութիւնն ուղղեց իր ժողովրդեան: «Միջայել Աբաֆի շնորհքն Աստուծոյ իշխան Դրանսիոյ Լանիսի, տէր հռչակարական մասին. եւ այլն, Մեր պատուաւոր ստորակարգելոց աղայանքը գթածաբար լսելով՝ թէ Դուրտա գաւառին Բեդէլէ անուն գեղին մէջ ընտանութիւննին դնող Հայ վաճառականաց թշուարով որ մեր տէրութեան մէջ ամէն տեղ, ամէն քաղաք եւ օժնավաճառ՝ իրենց արուեստին համեմատ յարգարուած կաշեղէն ծակեն, եւ ուրիշ տեսակ ապրանքներով եւ դուարաւ ազատապէս վաճառականութիւն կարենան ընել: Այսու ամենայնիւ պարտաւորուած են մեզի հարկը կտոր սեկ տալու: Կեօրկէնի գղեհակը կը հոգայ ստոր հարկաւոր սկուսիս: — Այս պատճառաւ մեր ամէն կարգի Հայատակացը գթածաբար ու ծանրութեամբ կը հրամայենք, որ վերը յիշուած Հայերուն նկատմամբ ցուցրցած գթութիւնն լաւ հասկընալով՝ թշուար տան իրենց, որ ամէն տեղ մեր պետութեանը մէջ ազատապէս առուտուր ընեն. եւ այս բանս մէջ՝ ոչ իրենց անձը եւ ոչ ստացուածքը վրդովել եւ կամ իրենց փնտ ընել յանգանդին: — Տուեալ ի մեր քաղաքն Ալպա Եուլիս Բամի Տեան 1680. ի 26 Հոկտեմբերի. Մ. Աբաֆի. յ. յ. »

Աբաֆի Բ. ալ չմոռցաւ իր երկրին խաղաղակը Հայերը, որ իւր հօրը ժամանակն ինկած առուտուրն այնպէս յառաջացուցին Դրանսիոյ Լանիսի մէջ:

Աբաֆի Բ. էն ետքը Դրանսիոյ Լանիսի Հապապուրկեան տան իշխանութեանը տակ մտաւ: Նպատակս չէ մէկիկ մէկիկ յառաջ բերել այն ամէն բարիքները՝ զոր արքունական տունն ըրած ու ցուցրցած է միշտ Հայոց: Կը շատանամ անով՝ որ համառօտիւ մը յիշեմ թէ այս կայսերն ի մասնաւորի որչափ բան ըրած են Հայաբաղաբայ ազգայնոց:

Էտրոյտոս շատ աշխատեցաւ, որ Հայք որոնք Մինաս եպիսկոպոսին առաջնորդութեամբ

Դրանսիոյ Լանիսի եկած էին՝ Հռոմայ գահուն հետ միանան: Եւ իր աշխուական աշխատութիւնը պարագի չելաւ: Պատն զի Աբսենտիոս Վրդարեան, Դրանսիոյ Լանիսի Հայոց առաքելական փոխանորդը — (1691 Յուլ. 30ին) Վարդան Թունանեանէն ձեռնադրուելով — Ալատինոյ եպիսկոպոս անուանուեցաւ: Մեծին Էտրոյտոսի ամուսինն, Էլէնորա՝ Վրդարեանին փառաւոր եպիսկոպոսական հանգերձ եւ իւել մը եկեղեցական սպաններ պարգեւեց: Ասոնք դեռ ցայսօր ալ Հայաբաղաբայ մայր եկեղեցուն մէջ կը պահուին: — Կարողոս Զ. չէ թէ միայն հրաման տուաւ Հայոց, որ մէջնեկն ազատութեամբ դատաւոր մը կարենան ընտրել, հապա նաեւ շատ մագանձաւներ հովիւներ ըրաւ իրենց: 1737 Մարտ 28ին, Միսիսի պատճէնովը Սամուշլարի արքունական ստացուածքը՝ Հայաբաղաբայի ազգայնոց վրայ գրուեցաւ ինստուտարուան համար 100,000 ֆօրինով: Որուն վրայ — 1887ին — քաղաքը դեռ 31,514 ֆօրին տալով այն կալուածները մշտնջենապէս գնեց: — Կարողոսի դուստր՝ Մարիամ Թերեզիս՝ իր նախորդներուն տուած առանձնաշնորհութիւններն ամրացուց: Էփեսոսի եկեղեցուն համար արքունի բովերէն ձրի երկաթ, հայ եպիսկոպոսին սեղանին համար 12,000 ֆօրին. եւ ազգայիններէն շատերուն աշխուհանութեան պատիւ տուաւ: — Փրանկիկոս պարգեւեց Կերլազոյ՝ Ռուպէնսի — փրկիկն խաչափայտէն վար առնուելուն — գեղեցիկ նկարը՝ որ ժողովրդագրական եկեղեցուն մէկ մասունս աւանդէ գեղեցիկ զարդն է: — Փերդինանդոս Ե. ըրաւ զԿերլա ազատ արքունական քաղաք: — Եւ վերջապէս Փրանկ. Ա. Թովսէփայ տոնն օրինօք ձանչուեցաւ հայ եկեղեցւոյ՝ անկախութիւնը:

(Հարանոթիւն)

ՀԱՆՈՍԱԿԱՆ

ԹՐԵԿՆԵՐ ԵՒ ՀԱՅՔ

Վ իննսայի Գիտութեանց ճեմարանի տեղեկագրաց մէջ շատ ժամանակ չկայ որ լոյս տեսաւ հին աշխարհի շատ ծանօթ ազգիկ կամ ճշգրագոյն եւս՝ ցեղերու մէկ խմբի վրայ մասնաւորապէս քննութիւն մը, որուն առաջին մասը միայն լոյս տեսած է առ այժմ: Այս քննութեան նպատակն է լուսաբանել «Հին Թրակա-